

УДК 328.183

Л.В. ГОНЮКОВА

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК СУБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Розглянуто формування політичними партіями уряду, вплив на його діяльність, участь у виборчому процесі.

Forming of government by the political parties, influence on its activities, and participation in electoral process has been considered.

Інтерес до напрямів реформування і вдосконалення політичної системи України очевидний через вразливість її “системності”, перманентну боротьбу президентської, виконавчої і парламентської гілок влади і майже повну відсутність реформи судової системи та дії законів. Усе це і створює кризову ситуацію у країні. У країні визріла необхідність глибоких перетворень, проте Помаранчева революція не реалізувала очікувань громадян і не забезпечила швидкого просування до демократії. Чому від кризи переходимо до стагнації, а від стагнації до кризи – допоможе зрозуміти аналіз їх суб'єктивних чинників.

Термін “криза” походить від грецького – рішення, перелом, поворотний пункт. Сучасну політичну кризу розуміють як призупинення або припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи, значне поглиблення і загострення наявних політичних конфліктів.

Політична криза може проявлятися по-різному: відставка уряду, розпуск парламенту, запровадження надзвичайного стану. На перебіг політичної кризи впливають не тільки об'єктивні процеси, а й суб'єктивні чинники: діяльність політичних партій, ЗМІ, політична культура і свідомість населення, тиск ззовні [3, с. 298].

Політичні партії досліджували Дж. Сарторі, С.М. Ліпсет, Рігс та ін. Політичні партії вони називали важливою умовою ефективного здійснення президентської форми правління двопартійну систему, а комбінацію президентської форми правління і багатопартійності вважали утрудненням підтримки стабільної демократії. Проблема необхідних і достатніх умов для створення повноцінного політичного інституту суспільства, за допомогою якого влада легітимним шляхом передається від однієї політичної сили до іншої, яким є політичні партії за умови демократичних режимів, цікавила, зокрема, М. Вебера, М. Дюверже, М. Вейнера, Дж. Лапаломбару. Становлення політичних партій у сучасних умовах посткомуністичних трансформацій досліджують М. Примуш, Ю. Юдін, Л. Кормиш, В. Полохало, А. Романюк, Ю. Шведа та ін.

Серед неvirішених частин загальної проблеми є аналіз суб'єктивних чинників кризи, хоча вона носить, поза сумнівом, системний характер, до яких належать політичні партії.

Метою даного дослідження є аналіз завдань, функцій та діяльності політичних партій на сучасному етапі, що допоможе з'ясувати причину політичної кризи в Україні і запропонувати шляхи її розв'язання.

Для досягнення мети було використано методи політичного аналізу, синтезу, порівняльні методи, описові, соціологічні методи тощо.

Уряд – найвищий колегіальний орган у системі державної виконавчої влади.

В основу формування уряду за парламентської або змішаної системи правління покладено принцип коаліційності. Винятком є президентська форма правління, коли парламент надає главі держави згоду на призначення прем'єр-міністра, а формує і контролює уряд сам президент.

Урядова коаліція утворюється за умов, коли жодна партія самостійно не може отримати підтримку більшості в парламенті. Коаліційні уряди не виникають спонтанно – вони формуються свідомо політичними партіями, що мають представників у парламенті і прагнуть отримати виконавчу владу.

Спосіб формування уряду залежить від форми правління в державі. У президентських республіках, абсолютних і дуалістичних монархіях передбачається позапарламентське формування уряду, коли глава держави призначає посадовців без реальної участі парламенту. Це є команда глави держави, як у США.

У сучасному світі уряди, як правило, формуються політичними партіями. Безпартійні уряди існують у недемократичних режимах; у демократичних президентських режимах; за умови існування слабких розпорочених і не впливових політичних партій у демократичних парламентських і змішаних режимах. Важливим фактором, що впливає на ефективність роботи парламентської системи, є партійна дисципліна, що означає одностайне голосування в парламенті. Адже парламентський уряд не може управляти без підтримки парламенту, а ця підтримка виявляється в забезпеченні злагодженого голосування. При цьому дисципліна голосування є внутрішньо згуртованою, а не результатом тиску чи підкупу. Дж. Сарторі вважає, що умовами дисциплінованості та згуртованості партії є, по-перше, існування партійної організації на всіх конституційних рівнях; або політичні гроші проходять через партійні осередки і не йдуть безпосередньо до кандидата [4, с. 89].

В Україні склалась інша ситуація, коли результати голосування залежать від домовленостей представників великого бізнесу, що працюють у парламенті, наприклад, щодо зменшення ввізного мита на автомобілі. Отже, такі партії навряд чи спроможні обслуговувати парламентську форму правління.

Коаліційний уряд створюється на базі об'єднання політичних партій. Такі коаліції (від лат. *coalitio* – союз) існують поки спільні інтереси переважають над вузькокорпоративними інтересами найвпливовіших сил чинної урядової коаліції.

Коаліційні уряди створюються партіями, що самостійно не мають парламентської більшості. Місця в уряді розподіляються в ході міжпартійних переговорів та угод.

Залежно від співвідношення чисельності партійних фракцій у парламенті, відносно партнерів у коаліції можуть бути рівноправними. У такому випадку місця в уряді розподіляються за посередництвом консультацій, переговорів і шляхом укладання компромісу. Коли стосунки нерівноправні, тобто провідна партія надає іншим партіям окремі посади в обмін на політичну підтримку їхньої фракції.

Партії прагнуть до обмеження кількості учасників коаліції. За можливістю партії об'єднуються за принципом ідеологічної спорідненості. Коаліційні уряди менш стабільні за однопартійні. В умовах системи поміркованого плюралізму (партійні системи поміркованого і поляризованого плюралізму) боротьбу за владу ведуть від трьох до п'яти партій, і жодна з них не може самостійно перебувати при владі. В умовах такої системи формуються коаліційні уряди, а для їх утворення кожна з конкуруючих партій має виявити певну поміркованість як у виборчій платформі, так і у ставленні до можливих партнерів по коаліції.

Для напівпрезидентської (або президентсько-парламентської чи парламентської-президентської) форми правління характерна партійна система поляризованого плюралізму, що визначається наявністю багатьох політичних партій, гостротою ідеологічного розмежування між ними, присутністю серед політичних партій позасистемних. Уряд формується, як правило, партіями центру. Присутня двостороння (права – ліва) деструктивна опозиція (Франція). Сучасна партійна система України поступово еволюціонує від атомізованої до системи поляризованого плюралізму.

Але будь-яка партійна система, що еволюціонує до стійкої системи, не може складатися із сильних, організованих масових партій на основі внутрішнього парламентського досвіду. Такі партії породжуються відповідною політичною культурою і традиціями. Перехід від неструктурованої до структурованої партійної системи, як правило, спричиняється загостренням політичної боротьби.

Дж. Сарторі, аналізуючи французьку систему державної влади, дійшов висновку, що змішана система правління ґрунтується на гнучкій подвійній владній структурі. При об'єднанні більшості президент має перевагу над головою уряду і конституцією. І навпаки, при розколі більшості прем'єр-міністра підтримує його власна партійна більшість у парламенті, яка надає йому перевагу, і офіційна конституція, що узаконює його вимогу на управління (наприклад, Ф. Міттеран і Ж. Ширак). Така система правління, з одного боку, чітко працює завдяки постійному відновленню рівноваги, з іншого – може стати конфронтаційною.

Порівнюючи партійні системи Франції та США, можна побачити суттєву різницю між організаційною структурою політичних партій цих країн і виконанням їхніх функцій. Дієздатність напівпрезидентської форми правління базується на гнучкій подвійній владній структурі і значною мірою залежить від коливання парламентської більшості.

За висловом Дж. Сарторі: “Парламентська демократія не може функціонувати, в жодному з її багатьох варіантів, якщо її не обслуговують парламентсько-приспосовані партії, які були успішні (через неспроможність, тривалість і за допомогою відповідних стимулів) у відносно пов'язаній й (чи) дисциплінованій організації” [4, с. 89].

У США було розроблено концепцію партії як керівної наради, що має свої переваги і недоліки. Модель наради дозволяє партіям, по-перше, бути здатними розробляти програми, які вони зобов'язуються виконувати, і, по-друге, мати достатню внутрішню згуртованість для забезпечення виконання своїх програм. Партії в Конгресі діють із значним ступенем автономії від своїх національних

комітетів. Основними виборчими округами для національних комітетів є партійні організації штатів та президент, якщо партія порядкує в Білому Домі. Таким чином, на відміну від парламентської системи, ті члени Конгресу, які не підтримують свого президента під час вирішальних голосувань, не ризикують втратити контроль над виконавчою владою чи наразитися на призначення нових виборів до Конгресу.

Роль політичних партій у системі державної влади США є неоднозначною. Влада в державі передається через посередництво політичних партій. Але партії мають обмежені можливості контролювати американські урядові установи. Тому партії впливають на уряд, але не домінують у ньому.

Їх деструктивним впливам заважає кілька перешкод, що носять конституційний і політичний характер. Конституційні бар'єри, створені розподілом влад і федералізмом, роблять появу згуртованих партій із жорсткою дисципліною дуже малоюмовірною. З іншого боку, партії в Сполучених Штатах, як і в інших країнах конституційної демократії, обирають головних посадових осіб Конгресу, законодавчих органів штатів, Білого Дому та адміністрацій штатів. Таким чином, вони справляють значний вплив на процес прийняття рішень на рівні загальнодержавному і на рівні штатів.

Вважається, що партії, які не пов'язані жорсткою дисципліною, набагато легше справляються з хвилями протесту в межах традиційних державних механізмів, м'яко амортизуючи їх.

Разом з тим, деякі вчені вважають президентську систему правління внутрішньо нестабільною. Адже при президентському правлінні об'єднання, що виступають проти правлячої партії, можуть вважати себе маргіналізованими і намагатися підірвати легітимність президентської влади [6].

На думку Дж. Сарторі, С.М. Ліпсета, Рігса та інших науковців, важливою умовою ефективного здійснення президентської форми правління є двопартійна система, а комбінація президентської форми правління і багатопартійності створює труднощі для підтримки стабільної демократії.

Багатопартійність суттєво перевтілює структуру президентського режиму: вона поглиблює його особистісний характер. При дуалістичному режимі партії достатньо потужні, щоб утримувати президента в певних межах – він виступає скоріше як лідер однієї з них, ніж незалежний кандидат. При багатопартійному режимі навпаки – особа президента стоїть над багатьма партіями. Належність до однієї із дрібних і невливових партій не додає авторитету першій особі в країні, так як жодна із партій не здатна одноосібно керувати державою. У такій ситуації парламентська більшість є результатом міжпартійних альянсів. Природна безсилість багатопартійності підкреслюється привілейованим становищем президента, якому делегував повноваження увесь народ, і який один здатен діяти ефективно та безперервно. Таким чином, багатопартійні президентські режими мають тенденцію до встановлення особистої влади і прикладом можуть слугувати країни Латинської Америки (Бразилія) [2, с. 79 – 89].

Іншим аспектом діяльності політичних партій є процес формування державно-політичної еліти. Добір тих людей, які беруть безпосередню участь у затвердженні та здійсненні політичних рішень, пов'язаних з використанням державної влади або

впливом на неї, здійснюється, головним чином, через вибори і починається з висування та призначення політичними партіями кандидатів для участі у виборах у органи державної влади та місцевого самоврядування.

В Україні використання цивілізованої політичної практики поки що не закріплено а ні нормативно, а ні інституційно, а ні звичаєво. Питання національного відродження і розвитку незалежної держави переважно розглядалися й вирішувалися не в контексті демократизації, а здебільшого у відриві від нього. Країна знаходиться в ситуації, коли авторитаризм нездійснений, а демократія не побудована. Помаранчева революція більше позначилася на суспільстві, ніж на еліті і владі, при цьому загострила раніше застигли протиріччя. Сили, що недавно робили відверту ставку на кланово-бюрократичні механізми володарювання, усе ще зберігають значний вплив і розраховують на істотну електоральну підтримку. А отже, не йдеться про зміну еліт. Чи не тому, що політичні партії не виконують свою функцію – виховання і підготовку лідерів?

Є дві основні вимоги до демократичності процедури зміни еліт: кандидати повинні висуватись представницькими органами партії і шляхом таємного голосування. Висування кандидатів політичною партією належить до сфери внутрішньопартійних організаційних відносин і регулюється її статутом, регламентом та іншими партійними документами. У деяких країнах, наприклад, у Німеччині, закон докладно описує, на яких партійних зборах можуть висуватись кандидати. Докладно регламентує процедуру висування кандидатів від партійних організацій закон України “Про вибори народних депутатів України” [1].

Специфічною є процедура висування і відбору кандидатів у США. Її характерною ознакою є проведення праймеріз – первинних виборів, на яких виборці висловлюються стосовно кандидатів. Види первинних виборів, умови проведення, учасники, способи голосування визначаються як законодавчими органами штатів, так і партійними органами. Тому система праймеріз у різних штатах має великі відмінності.

На процедуру висування і методи добору кандидатів значною мірою впливає тип виборчої системи. Якщо в країні діє пропорційна або змішана виборча система, то партійний список зазвичай затверджує вищий представницький орган партії. За мажоритарної системи виборів в одномандатних територіальних округах кандидати, як правило, висуваються на регіональному рівні. Вважається, що пропорційна система з відкритими списками, тобто коли виборець сам визначає представника від партії в парламенті, поєднує переваги мажоритарної і пропорційної систем.

Отже, сузь діяльності політичних партій полягає ще й у тому, що вони приводять до створення нових еліт як дійсно представницьких від народу. На думку Сеймура Мартіна Ліпсета, будь-який уряд олігархічний за своєю природою, але походження та формування олігархії може бути різним, що і визначає їх діяльність [7].

Ми можемо констатувати той факт, що вибори в Україні не виконали свою демократичну функцію – зміну еліт. Вони об’єктивно сприяли консервації політичної еліти в тому, аж ніяк не оптимальному складі, яким він був у квітні 2007 р., а до того – у 2002 р. Нові політичні сили, нові особистості жодних шансів не отримали. Ні перелік депутатських фракцій, ні їхній персональний склад у новій Верховній Раді не зазнали істотних змін.

Призначення Президентом України позачергових парламентських виборів у 2007 р. мало на меті розблокувати політичний процес та попередити переростання кризи в загальнонаціональний суспільно-політичний конфлікт.

Безперечно позитивним здобутком виборчої кампанії стала мобілізація політичними силами своїх прихильників для участі у процесі організації голосування та контролю за підрахунком голосів. Провідні політичні сили організували власні екзит-поли для попередження можливої фальсифікації результатів виборів. Застосування таких механізмів взаємного контролю не дозволило спекулювати деяким політичним партіям результатами виборів та підтвердило, що виборчий процес відбувся в цілому чесно і прозоро. Такі дії безумовно підсилюють роль політичних партій, роблять їх більш впливовими.

Позачергова парламентська виборча кампанія виявила також низку негативних тенденцій та загроз консолідації демократії в Україні, так як увага виборців була сконцентрована на боротьбі політичних лідерів, а не політичних програм розвитку країни. Жодна партія чи блок не надали достовірних даних і точних розрахунків, які ресурси вони збираються задіяти для виконання своїх передвиборчих програм.

Вибори поступово переходять у технологічну площину, але без твердої ідеологічної бази політичні партії під час виборів спроможні більше на чорний PR, ніж на позитивну пропозицію для населення.

Перебіг позачергових парламентських виборів засвідчив, що громадянське суспільство практично не має дієвих механізмів впливу на політичні сили для контролю за дотриманням їхніх передвиборчих зобов'язань після оголошення результатів виборів. Це стосується, зокрема, процесу формування парламентської коаліції, призначення уряду, визначення формату відносин між коаліцією та опозицією та визначення стратегії й програми дій уряду.

Вибори в Україні так і не набули значення механізму затвердження стандартів відповідальної державної політики. Це також є свідченням слабкості політичних партій, адже саме вони мають бути зацікавлені у зміцненні такого інституту демократії, як вибори, оскільки саме вони дозволяють політичним партіям реалізувати себе.

Виборча система й надалі залишається фактором соціально-політичної напруги, провокує політичні сили використовувати регіональні відмінності як інструмент політичної боротьби.

Маніпулювання громадською думкою та поширене використання соціального популізму політичними лідерами, деідеологізація партій ставлять виборців у ситуацію відсутності реального вибору. Це змушує громадян голосувати не з точки зору відповідності діяльності партії чи її лідера своїм інтересам, а з міркувань вибору “меншого зла”. Тобто, очікування щодо ефективності дій влади у громадян стають значно заниженими. Так, за результатами опитування, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка та Центром “Соціальний моніторинг” у липні 2007 р., політичним партіям не довіряли 70 % респондентів і лише 22 % заявили, що їм довіряють. Крім того, у вересні 2007 р., згідно з опитуванням Інституту соціальної і політичної психології, 66 % респондентів не вірили в те, що вибори пройдуть чесно і демократично.

З іншого боку, за даними Інституту соціології НАН України, у квітні 2007 р. окремим політичним партіям довіряли майже 46 % громадян, тоді, як не довіряли майже 48 % [8]. Такий парадокс можна пояснити тим, що більшість громадян, говорячи про довіру до партій, мають на увазі, у першу чергу, політиків, які є “обличчями” і/або лідерами політичних сил. Зі свого боку, політична еліта успішно використовує такі суспільні стереотипи для просування власних інтересів.

На думку експертів Інституту стратегічних досліджень, виборча кампанія засвідчила загострення проблеми непрозорого фінансування партій та їх прямої залежності від великого капіталу. Зважаючи на масштаби реальної вартості кампанії та тіньових джерел фінансування партій, слід говорити не тільки про загрозу залежності партій від бізнес-структур, а й про загрозу нівелювання демократичної суті партій в сучасному українському суспільстві. Політичні партії та блоки значною мірою використовуються як засіб політичного впливу фінансово-промислових груп на державу та інструмент боротьби з конкурентами у сфері публічної політики. Фінансування партій виключно великим бізнесом призводить до розмивання ідеологічних відмінностей у реальній діяльності партій.

Домінування великого бізнесу в політичних партіях спричинило формування комерційного підходу у відносинах із засобами масової інформації, які розглядаються, насамперед, як потужний механізм масових маніпуляцій [9].

Інша проблема українських партій полягає в тому, що деполітизовані громадяни посткомуністичних країн не схильні ідентифікувати себе з ідеологіями й партійними символами, вони радше воліють солідаризуватися із сильними особистостями. Тому можна припустити, що найбільші шанси в посткомуністичній політиці мають партії на зразок “універсальних” або “електорально-професійних”, де партійне керівництво відіграє провідну роль, а партійна організація – другорядну, не говорячи вже за політичну ідеологію [2, с. 150].

Результатом недостатнього розвитку ідеологій на теоретичному рівні стає слабкість самих ідеологій, які часто копіюють готові західні взірці, що виникли в зовсім інших історичних умовах і були спрямовані на виконання інших завдань [5, с. 16].

Сучасний стан партійної системи України характеризують партійне розшарування та внутрішньопартійні чвари. Вони зумовлені відсутністю політичних ідеологій, підміною орієнтирів, що суттєво гальмує процес державотворення. Якби політичні партії та їх лідери у своїй діяльності керувались вищими інтересами нації, то не виникали б питання щодо газової діяльності уряду та інших непрозорих і незрозумілих громадянам дій. Отже, політичні партії є вагомим суб’єктом державно-політичної кризи.

Політична система держави повинна бути приведена у відповідність до основ національно-державної ідентичності України як поліморфної сутності. А це ставить перед політичними партіями завдання чітко визначитися з ідеологічно-політичними пріоритетами своєї діяльності. Поки політичні партії не ідентифікують себе з нацією, населення не може ідентифікувати себе з партіями і визначитися у своїх політичних симпатіях. Отже, поки політичні партії не усвідомлять себе суб’єктами політичної діяльності, а не агентами окремих олігархів при владі з метою відстоювати їх інтереси, політична система держави залишиться у кризовому стані, а рівень суспільної довіри до них буде падати.

Разом з тим, політичні партії – найуніверсальніша з політичних форм громадської організації, спеціально пристосована для політичної діяльності в умовах представницької демократії. Політичний режим, що претендує на легітимність, ґрунтується на консенсусі й представництві, не може обійтися без дієвих і впливових партій, без народної підтримки.

Література:

1. Закон України “Про вибори народних депутатів України”. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1665-15>
2. *Ишияма Дж.Т.* Партии-преемницы коммунистических и организационное развитие партий в посткоммунистической политике // *Полис.* – 1999. – № 4. – С. 150.
3. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна; В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
4. *Сарторі Дж.* Порівняльна конституційна інженерія. – К.: АртЕк, 2001. – 211 с.
5. *Соловьєв А.И.* Политическая идеология: логика исторической эволюции // *Полис.* – 2001. – № 2. – С. 16.
6. http://www.feelosophy.narod.ru/Duv/Duv_2332.html
7. <http://www.russ.ru/antolog/predely/2-3/dem32htm>
8. http://www.uisr.org.ua/mid_6.php
9. http://www.niss.gov.ua/book/Kudr_mon/03.pdf

Надійшла до редколегії 01.07.2008 р.